

Рецензія
на монографію А.І. Кудряченка
«Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного
сходження». К.: Фенікс. – 2020. – 656с.

Дослідження історії Німеччини другої половини ХХ століття і початку ХХІ століття становить безумовний науковий і практичний інтерес. Впродовж віків «німецьке питання» було «яблуком розбрату» у Європі. Надзвичайно потужна Німеччина лякала сусідів перспективою встановлення німецької гегемонії в Європі. Натомість надмірно слабка Німеччина провокувала тенденцію до національного поділу і одночасного поділу Європи. Тому мирне і демократичне розв'язання «німецького питання» 1990 року важливий момент в історії Європи і світу. Звичайно, кожен національний історичний досвід по-своєму унікальне явище, яке збагачує всесвітню історію. Але важливість монографії член-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора А.І. Кудряченка у історіософських узагальненнях, які роблять німецький досвід формування і функціонування на сучасному етапі фактично «постнаціональної» демократії прилаштованим до актуальних дискусій з приводу кризи ліберального проекту глобалізації, негараздів із національною ідентичністю та сьогоденням ліберальної демократії.

На нашу думку, автору вдалося на основі переосмислення новітніх теоретико-методологічних засад, критичного ставлення до праць попередників виробити власну концепцію історіософського осмислення досвіду формування німецької демократичної політичної моделі. Звичайно, перш ніж було досягнуто хоча б у першому наближенні «досконалості», були невдалі історичні експерименти. Ціною недосконалості Ваймарської республіки було занурення німецької соціально-політичної практики на довгі дванадцять років у нацизм.

Власне, змістовна частина монографії А.І. Кудряченка розпочинається з розділу «Німецьке питання у повоєнній Європі». Фактично сумнозвісний розкол німецької нації на дві держави із різними суспільно-політичними

устройствами став не тільки наслідком протистояння СРСР і США у роки «холодної війни», а й своєрідною «історичною лабораторією» засвоєння національних уроків історії «західними і східними німцями». Як доводить дослідник, їм необхідно було «пережити» травматичний досвід поразки у Другій світовій війні, аби переосмислити роль і місце двох німецьких держав у Європі і світі. Економічна, політична, культурна, ідеологічна конкуренція ФРН і НДР наглядно продемонстрували вади і переваги обох суспільно-політичних систем. Далі автор шукає відповідь на питання, які саме фактори зробили модель ФРН більш життєздатною, ефективною та успішною.

У розділі «Конституційно-правові засади демократичного поступу» слушно зазначається, що після 1949 р. західні німці нарешті подолали історичне прокляття «демократії без демократів», як називали Ваймарську республіку. Адже демократичні конституційно-правові засади працюють лише у відповідному соціокультурному і політично-економічному середовищі. Встановлення моделі «канцлерської демократії» засвідчило оптимальний баланс між усіма гілками влади, між федеральним центром і федеральними землями, а також гарантувало механізми забезпечення демократичних прав, свобод і обов'язків громадян ФРН.

Звичайно, західнонімецька демократична політична система також успішно працювала завдяки «Особливості німецького змагального федералізму». Німецький федералізм має глибоку історію, яка сягає середньовіччя. Навіть О. Бісмарк вперше об'єднував німецькі землі під владою Пруссії, звертаючи уваги на особливості католицьких і протестантських регіонів. Але, зрозуміло, що «засади та вади федералізму» були зневажливо «подолані» гітлерівською моделлю централізаторської уніфікації Німеччини у структурах Третього Рейху. Тому, виводячи уроки із власної історії, як слушно зазначає автор монографії, у 1949 р. політиками було знайдено ефективну модель взаємодії федеральних земель та їхнього впливу на загальнонаціональний рівень через верхню палату парламенту – Бундесрат. Причому німецькі конституційні засади настільки гнучкі, що вони

вже пережили не одне реформаторське вдосконалення та демонструють заavidні можливості для подальшого розвитку.

У розділі, присвяченому партійно-представницькій системі влади, слушно розглянуто процес еволюції повоєнної німецької політичної моделі. Ключовим моментом цієї політичної історії стало народження двох великих народних партій – Християнських демократів і Соціал-демократів як двох крил німецької демократії. Зважаючи на цей фактор, німецьку політичну систему часто називають двох-з-половиною системою. Адже «менші» партії не просто презентують різні соціальні інтереси, а виконують роль коаліційних партнерів ХДС-ХСС і СДПН як на федеральному, так і на земельному рівнях. Це додає стабільності і передбачуваності німецькій партійній системі, яка адекватно реагувала на потреби своєї модернізації. Зокрема, у 1969 р. соціал-демократ В. Брандт переміг із гаслами більше демократії та ініціативи «знизу». Показово, як відзначає автор монографії, що західнонімецька партійно-політична система з певними змінами пережила 1989-1990 рр. і трансформувалася у представницьку систему возз'єднаної Німеччини. Тільки «Партія демократичного соціалізму» імплантувалася у цю систему з колишньої НДР. Правда, відмінності політичного розвитку ФРН і НДР далися взнаки після 1990 р., коли у нових федеральних землях набув популярності ультраправий ксенофобський політичний спектр. Проте німецька демократія поки що демонструє здатність захищатися від лівого і правого популізму і радикалізму.

Звичайно політична система є функціонально ефективною за умов адекватного політичного лідерства. Зазначена проблема автором розглянута у розділі «Загальнонаціональні інтереси та політичне лідерство». Західним німцям після 1949 р. пощастило із відповідальними демократичними політиками на усіх рівнях і щаблях влади. Це Конрад Аденауер і Віллі Брандт, Гельмут Шмідт і Гельмут Коль, нарешті Ангела Меркель. Особистий масштаб політика визначає й масштаб проблем, які політик вирішує.

Підґрунтям німецького демократичного сходження, безумовно, стало швидке повоєнне відновлення економіки. Цю проблему А.І. Кудряченко висвітлив у розділі «Економічне диво» і подальший розвиток соціальної держави». Зусиллями К. Аденауера і Людвіга Ерхарда ФРН перетворилася на експортно-орієнтовану економіку. Це дало можливість об'єднати навколо ФРН спочатку «Європейське об'єднання вугілля і сталі», потім «Європейське Економічне Співтовариство», нарешті Європейський Союз. В умовах глобалізації популярними стають ідеї демонтажу соціальних зобов'язань держави, але на німецькому прикладі можна переконатися, як важливо для стабільної демократичної держави бути соціально відповідальною, дотримуватися «обопільних соціальних зобов'язань» із громадянами.

Саме розвиток успішних структур громадянського суспільства, ідеї якого виклав ще Г.-В. Гегель, помітно вирізняє ФРН від Ваймарської Німеччини. Причини цього і складові розвитку автором розкриті у розділі «Сходження громадянського суспільства та «сприяючої держави». Німці нарешті відчули відповідальність за власну свободу та припинили «тікати від свободи» у різні авторитарні політичні практики. Тому німці є чи не світовими рекордсменами за кількістю і якістю участі у різноманітних «союзах, спілках, об'єднаннях» та інших структурах громадянського суспільства. Саме вони створюють надійний фундамент модерної німецької демократії.

Однією із проблем німецького політичного дискурсу є обговорення досвіду Другої світової війни. Так чи інакше, цей досвід помітно впливає на осмислення німцями своєї демократичної системи. Питання «конфлікту істориків», підходи політичних партій до історичної політики висвітлені у розділі «Тягар вини та етапи подолання нацистського і тоталітарного минулого». Звичайно, поняття і відчуття колективної провини є різним для різних поколінь німців. Маргінальні кола неонацистів вважають, що вони вже перегорнули цю сторінку національної історії. Але демократичне

«подолання обтяжливого спадку» фактично стало важливою складовою модерної німецької національної ідентичності.

Заключний розділ монографії «Національна політика та утвердження сучасної політичної культури» присвячений важливому аспекту теми сходження німецької демократії за сучасних умов. Два видатні німецькі філософи Юрген Габермас і Ніклас Луман вибудували свої концепції політичної культури на ідеях різного підходу до поняття демократичної політичної комунікації. На думку Габермаса, ключову роль у комунікації відіграють цінності, натомість Луман вважав цю роль відіграють норми. Скоріше за все, такої дихотомії немає, у кожному конкретному випадку цінності і норми відіграють свою регулюючу роль у політичній культурі та її розвитку.

Загалом монографія А.І. Кудряченка є помітним внеском у сучасну історіографію історіософії осмислення німецького досвіду, який виробився в процесі удосконалення національної демократії до форми пост-національної демократії. Досі у німецькому дискурсі не завершилися дебати з приводу співвідношення цих понять, але це вже як говориться «інша історія» і тема для нових монографічних досліджень. На нашу думку, вагома наукова праця Андрія Івановича Кудряченка є і буде цікавою та прикладною для різних категорій читачів як «теоретиків», так і «практиків». У цьому й полягає ключова цінність даної монографії.

**доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України
Національної академії наук України
А.Ю. Мартинов**